

Arkeologisk schaktningsövervakning

Gustavianum

Medeltida murverk i Akademigatan

Centrum 50:2
Fjärdingen
Raä 88
Uppsala stad
Uppland

Joakim Kjellberg

Arkeologisk schaktningsövervakning

Gustavianum

Medeltida murverk i Akademi­gatan

Centrum 50:2
Fjär­dingen
Raä 88
Uppsala stad
Uppland

Joakim Kjellberg

Omslagsbild: I Akademigatan framkom murverk och grundmurar efter den medeltida byggnad som idag utgör Gustavianums källare. Ronnie Carlsson dokumenterar medan praktikanten Jonathan Wahlstedt rensar en del av murverket.

Rapport 2007:23, arkeologiska avdelningen

Planer, renritning och foton där inget annat anges: Joakim Kjellberg

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674

© Upplandsmuseet, 2007

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 - 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Bakgrund	7
Historik	7
Tidigare undersökningar	7
Byggnadshistoriska dokumentationer	7
Arkeologiska undersökningar	8
Genomförande	9
Undersökningsresultat och tolkning	10
Sammanfattning	14
Referenser	14
Administrativa uppgifter	15
Bilaga 1 – Byggnadslämningar 2006	
Bilaga 2 – Schaktsammanställning	

Bakgrund

Gustavianum och den angränsande Akademigatan ligger inom fornlämningsbegränsningen för Uppsalas medeltida stadsområde (RAÄ 88) och i stadens västra del. Den västra delen av staden har under medeltid dominerats av ärkestiftet och dess kyrkliga dignitärer. Byggnaden, som till stora delar uppfördes under 1600-tal, inrymmer idag rester av medeltida murverk och källare vilka troligen ingått i ett byggnadskomplex tillhörande den medeltida ärkebiskopsstolen.

Historik

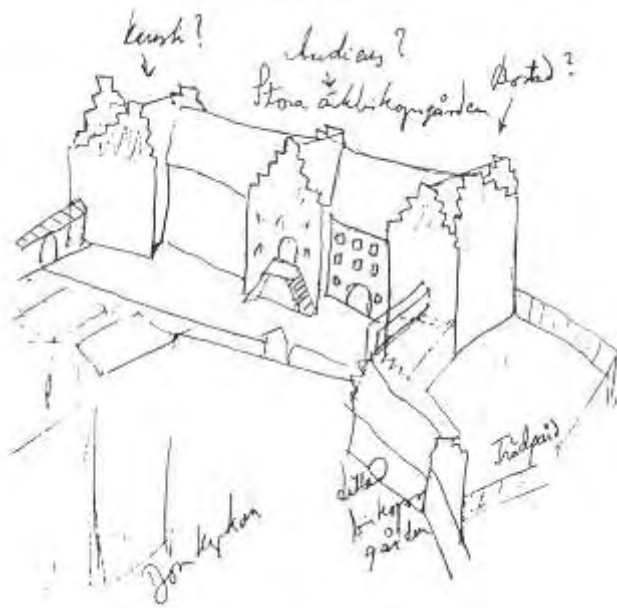
Ärkebiskoparnas gård i Uppsala omnämns första gången i ett brev år 1298. Brevet utfärdades av ärkebiskopen Nils Allesson och ärkebiskopsgården förekommer därefter med spridda nedslag i brevmaterialet under hela medeltiden (DMS 1984:289). Källorna och den medeltida byggnadens läge, utformning och historia har diskuterats livligt under lång tid. Att till fullo redogöra för samtliga infallsvinklar och uppfattningar härom är inom ramen för denna rapport inte möjligt. Istället hänvisas till en C-uppsats av Gun Cederberg som sammanställt byggnadshistorien och redogör för enskilda forskares uppfattning på ett överskådligt vis (Cederberg 1982).

Sammanfattningsvis kan sägas att den gängse bilden är att dagens Gustavianum inrymmer två medeltida huskroppar, troligen uppförda under 1300-talet. De båda huskropparna sammanbyggdes vid ett senare skede, troligen 1400-tal till en sammanhängande huskropp (Cederberg 1982:11f). Nämnas bör även att byggnaden till stora delar fått sin nuvarande utformning i samband med att den donerades 1622 till Uppsala universitet av Gustav II Adolf, varför byggnaden fick hyllningsnamnet Gustavianum. Bland annat uppfördes då en fritrappa på byggnadens västra fasad (Wretin 1998:2).

Tidigare undersökningar

Byggnadshistoriska dokumentationer

År 1946 undersöktes ett antal blottor i den då delvis nedknackade putsen på Gustavianum av Nils Sundqvist. Någon större sammanfattande redogörelse för denna dokumentation saknas. Spridda notiser om resultaten återfinns i annan litteratur och viss dokumentation finns bevarad i Upplandsmuseets topografiska arkiv. Vid undersökningarna påträffades partier med munk-, vendiskt- och renässansförband på alla tre våningar. Byggnaden antogs vid undersökningen vara medeltida i sin helhet, sånär som på halva översta våningen vilken antogs vara tillkommen under 1600-tal (Sundqvist 1953:351). Därutöver noterades partier med munkförband med ryggstruken fog, karaktäristisk 1200- och 1300-talens murningsteknik (Cederberg 1982:10f). Byggnaden konstaterades vid undersökningen bestå av två sammanbyggda medeltida byggnader varav den södra bedömdes vara den äldre och troligen uppförd under 1300-tal (Sundqvist 1953:351).

Figur 2. Fantasifullt utkast till en rekonstruktion av Gustavianums medeltida utseende. Teckning av Nils Sundqvist från 1946. Ur Cederberg 1982:66.

Ytterligare en partiell murverksdokumentation av Gustavianum skedde 1984. Denna utfördes av Gunilla Malm och Lars Gezelius från Upplandsmuseet. Framförallt dokumenterades den östra fasaden vid undersökningstillfället. Vid dokumentationen påvisades, förutom de av Sundqvist noterade byggnadsskedena, en fristående mur i den södra gaveln om ca 1,5 m höjd. Muren ska enligt Malm vara den äldsta delen av Gustavianums murverk. Mot muren ska en medeltida byggnad ha uppförts vars skarv 1984 syntes ca 5,5 m söder om den nuvarande entrén. Mot byggnadens norra sida uppfördes ytterligare en byggnad under medeltid med en synlig skarv 16 meter norr om entrén. Delen norr om denna, och den del som ansluter till de 2006 påträffade bebyggelse lämningarna i Akademigatan, antogs vid byggnadsdokumentationen vara uppförd under 1600-talet men inrymma en medeltida källare (Malm 1986).

Arkeologiska undersökningar

Arkeologiska undersökningar i anslutning till byggnaden Gustavianum har skett vid ett flertal tillfällen. Tyvärr saknas sammanställningar av dessa tidigare undersökningar. År 1933 undersöktes ett antal schakt, i anslutning till byggnadskroppen, vilka finns dokumenterade genom fotografier och en ej skalsatt skiss i Upplandsmuseets ritningsarkiv. Skissen har infogats i sammanställningen av de arkeologiska observationerna i bilaga 2 i denna rapport. Vid undersökningen 1933 framkom förutom byggnadens grundstenar en medeltida mur med okänd funktion vid byggnadens västra sida samt rester efter en äldre trädgårdsmur vid den södra gaveln (UM arkiv).

Åren 1996-97 upptogs ett mindre schakt utmed byggnadens östra sida samt ett delvis med 1933 års undersökning sammanfallande schakt utmed den västra fasadens norra del. Utmed den västra fasaden påträffades samma mur som framkom 1933 samt fundamentet till den 1622 uppförda fritrappan och i anslutning till denna en stenpackning (Wretin 1998).

I Gustavianums omedelbara närhet genomfördes 1990 en arkeologisk för- och slutundersökning i samband med VA-arbeten i Akademigatan. Sammanlagt fyra schakt upptogs i anslutning till byggnaden. I ett schakt, mitt på Gustavianums östra fasad,

framkom resterna efter det yttre murlivet i en nedbruten mur av okänd tjocklek parallellt med byggnaden. Murens förhållande till Gustavianum kunde dock inte till fullo utrönas på grund av ett 0,8 meter brett område mellan mur och fasad hade tjärats (Elfwendahl 1990:13). Ett schakt som upptogs i direkt anslutning till Gustavianums sydöstra hörn kunde inte påvisa rester i mark av den äldre mur som enligt Malm iakttagits under murverksdokumentationen 1984.

Ytterligare en undersökning i samband med VA-arbeten i Akademigatan utfördes 2000. Schaktet anslöt till det äldre schaktet vid Gustavianums sydöstra hörn från 1990. I schaktet kunde ca 0,7 meter tjocka kulturlager med bevarad stratigrafi dokumenteras (Syse 2005:8).

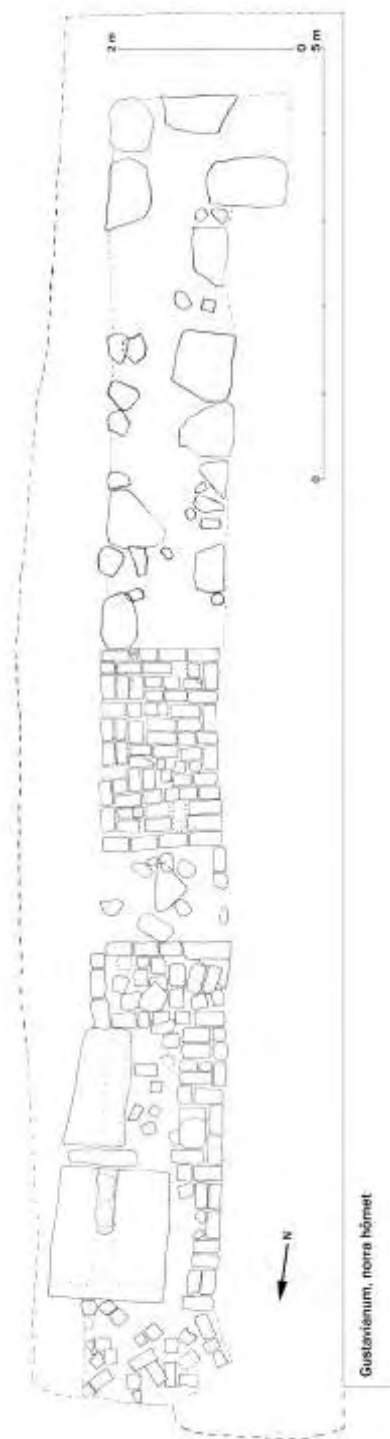
Genomförande

Arbetet genomfördes som en arkeologisk schaktningsövervakning. Syftet med schaktningarna var att eftersöka och åtgärda källan till återkommande och inträngande vatten i Gustavianums källare. Arkeolog tillkallades efter det att asfalt och bärlager avlägsnats av exploatören invid byggnadens nordöstra hörn och en tegelkonstruktion blottats ca 0,1 meter under befintlig markyta. Schaktet utvidgades under arkeologisk övervakning för att fastställa konstruktionens funktion och relation till byggnaden. Det stod snart klart att tegelkonstruktionen utgjorde källarmurens ytterliv och att Gustavianums nuvarande fasad stod förskjuten inåt i förhållande till källaren, delvis vilande på källarvalvet. Vatten ansamlades i fickan mellan mur och valvkappa och rann därefter in i källaren. Problemen hade tidigare avhjälpats med tjärstrykning av valven och äldre dräneringsrör återfanns senare i valvfickan. Sannolikt hade både tjärstrykning och äldre dränering tillkommit vid renoveringsarbeten under 1920- och 1930-tal.

För att åtgärda problemen med vatteninträngning i källaren anlades ett nytt tätskikt i form av en gummimatta och ny dränering mellan Gustavianums fasad, över källarvalvens blottade kapp, och ut över muren i Akademigatan. Det äldre murverket frilades och dokumenterades därför innan de åter överfylldes så långt som det kunde följas i Akademigatan, det vill säga en sträcka motsvarande Gustavianums norra källares hela bredd om två valvslagningar. Schaktdjupet var ringa, under 0,3 meter, och ingen kulturjord avlägsnades utmed murens östra sida. En mindre grop i anslutning till en av trappstenarna upptogs i syfte att bedöma kulturlagertjockleken, som inom denna begränsade yta översteg 0,2 meter, varefter gropan lämnades. Valvfickornas fyllnadsmaterial av finkornig sand, troligen ditförd i samband med renoveringsarbeten under 1920- och 1930-tal, avlägsnades i samband med undersökningen utan övervakning. Då det bedömdes som möjligt att ett av de påträffade trappfundamenten utgjordes av en återanvänd grav- eller runsten lyftes denna med maskin för kontroll av undersida, varefter den åter lades på plats.

Dokumentationen utgjordes av skriftliga beskrivningar och planritningar upprättade på ritfilm samt digitala foton. Planuppmätningarna gjordes för hand och med Gustavianums norra hörn och det östra fasadlivet som utgångspunkt. Inga fynd eller prover insamlades. Höjdmätningen gjordes med ett avvägningsinstrument och anpassades i efterhand till RH 2000.

Undersökningsresultat och tolkning

De lämningar som påträffades i Akademigatan utgjordes huvudsakligen av murverk av tegel och grundmurar av gråsten. Båda grund- och tegelmur har ingått i den medeltida huskonstruktion som idag finns bevarad som källare under den norra delen av Gustavianum.

Äldre murverksdokumentationer har visat att Gustavianums södra delar består av minst två medeltida byggnader som i ett senare skede sammanbyggts till en byggnadskropp (Sundqvist 1953, Malm 1986). Sundqvist menar att detta delvis skett under 1400-tal. Vid byggnadsdokumentationen 1984 kunde inga medeltida murverk iaktas i den norra delen trots att den medeltida källaren var känd (Malm 1986). Den 2006 påträffade byggnadens övre väggliv revs troligen i samband med uppförandet av den byggnad som efter 1620-tal kallades Gustavianum. När Gustavianum erhöll sitt nuvarande utseende är inte helt klarlagt men sannolikt skedde detta innan 1622 då byggnaden tilldelades Uppsala Akademi. Orsaken till rivningen var troligen den norra byggnadens, i förhållande till de ingående södra byggnadernas, utskjutande placering. För att erhålla Gustavianums långa och räta fasaden mot Akademigatan försköts alltså byggnadens övre murliv något åt väster och in över den ännu användbara källaren. Detta är sannolikt orsaken att hela den norra del av fasaden som dokumenterades av Malm 1984 saknade medeltida murverk. Murverket i fasaden utgjordes huvudsakligen av renässansförband och dateras därför troligen till 1600-talets början (Malm 1986).

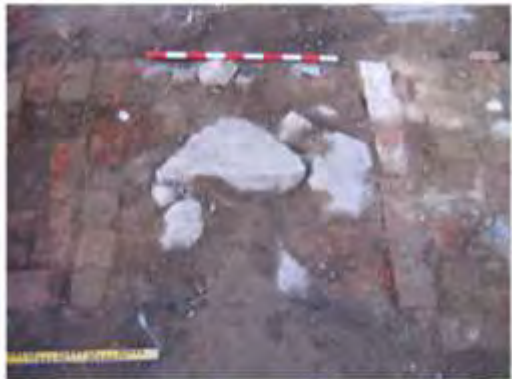
Figur 3. Renritning av fältritningar från 2006 års undersökning. De nedre skiften av en tegelmur påträffades i schaktets norra del, tillsammans med vad som tolkades som ett trappfundament och en eventuell källargång. Endast gråstensfundamentet återstod i schaktets södra och i Akademigatan högre liggande delar.

De 2006 påträffade tegelmurade partierna i Akademigatan och schaktets norra delar utgjordes av en fullmur i tegel. Förbandet i yttre och inre murliv var munkförband samt i murkärnan något oregelbundet förband. Förekomsten av halvstenar var även betydligt högre i murkärnan. Den genomsnittliga tegelstorleken på fulla stenar var mellan 32-34 x 14-15 x 9-11 centimeter. Tegelmurens höjd kunde endast uppskattas sedd från valvfickan då ytterlivet inte frilades från kulturlager. Muren bedömdes vara bevarad mestadels i två (ställvis tre) skifts höjd. Dess nedre skift utgjordes av ett rullskift med kantställda tegel mot ett gråstensfundament liknande gråstensmuren i schaktets södra övre del.

Murens norra parti och anslutningen till Gustavianums hörn var skadat av senare tiders ingrepp. Närmast Gustavianums gavel hade muren helt nedbrutits till vavfickans botten i samband med äldre kabel- och rörarbeten. Detta hade troligen skett i samband med de tidigare omtalade tätningsarbetena under 1920- och 1930-talen, då dräneringsrören fortsatte ett stycke utanför Gustavianums fasad. Även murpartiet ett stycke ut från fasaden föreföll omrört och skadat av senare ingrepp. Troligen har tidigare schaktningar i gatumarken öster och norr om schaktet skadat muren i dessa delar. Exempelvis berördes området omedelbart norr om 2006 års schakt av djupare schaktningar i samband med VA-arbeten 1990 (Elfwendahl 1990:28). Någon begränsning av byggnaden norrut kunde därför inte göras, men sannolikt sammanfaller denna med källaren och Gustavianums norra gavel.

I murens norra del och dess östra sida hade två större och en mindre granithäll infogats. Dessa tolkades som ett trappfundament och de möjliga resterna efter en ingång eller fundamentet för en eventuell svalgång. Fundamentets placering, i anslutning till byggandens norra gavel, är något ovanlig för en ingång och talar därför möjligen för en svalgång. Några direkta paralleller har inte kunnat identifieras vare sig från Uppsala eller annorstädes i skrivande stund. I anslutning till hållarna och på samma nivå (+ 12,98 - + 13,01 m ö h) påträffades kompakta sand- och kolblandade kulturlager med tydliga mikrostrukturer. Dessa tolkades som en ursprunglig trampad markyta. Golvet i byggnadens bottenvåning torde, med utgångspunkt från valvkappans överdel, ha befunnit sig ca 0,4 meter ovan den ursprungliga marknivån varför en mindre trappa från gatunivå till bottenvåning varit nödvändig. Ovan den flata granithällen påträffades även avtryck av en enkel tegelrad i kalkbruksrester. Dessa tolkades som utjämningskikt för ett ytterligare ej bevarat trappsteg av trä eller sten.

I anslutning till trappfundamentet påträffades en öppning i tegelmuren. Öppningen omgavs på södra och norra sidan av en enkel löprad av tegelsten. Fyllningen i själva öppningen utgjordes av enstaka tegel och större gråstenar tillsammans med sandblandad lerjord med inslag av tegelkross och sot. Jordkaraktären avvek från övriga kulturlager och hade karaktären av fyllnadsmaterial. Öppningen tolkades som en möjlig nedgång till källaren. Inga spår av en igensatt ingång kunde iakttagas invändigt i källaren, där murverket vid undersökningstillfället var överputsat. I tegelmuren norr om öppningen saknades en halvsten vilket tolkades som en möjlig dörrinfästning. Denna dörr skulle i så fall öppnas utåt gatan, vilket enligt konsthistorikern Christian Lovén aldrig förekommer i yttermurar på medeltida byggnader (Christian Lovén, muntligen). Liknande dörrinfästningar av okänd ålder förekommer dock på Konsistoriehusets fasad mot S:t Eriks torg. Ingen spår av någon utbyggnad eller golvnivå längre ut i Akademigatan påträffades 2006 och de påträffade murarna tolkades som byggnadens yttermurar. Strax öster och sydost om 2006 års schakt och på andra sidan om Akademigatan har parallellt liggande murar av okänd härkomst tidigare påträffats (Sveriges kyrkor - Uppsala domkyrka: manus, Elfwendahl 1990:28). Huruvida dessa har ett samband med den nu undersökta byggnaden får anses högst spekulativt utifrån nuvarande kunskapsläge.

Figur 4 motstående sida. En sammanställning av fältfotografier från undersökningarna 2006. Överst t.v.: den påträffade tegelmuren fotograferad från norr. I förgrunden trappfundament av planhuggen granit. Underst t.v.: grundmurar och tegelmuren fotograferad från söder. Notera den stegvis avtrappande sockeln på Gustavianum med motsvarighet i det äldre murverket. Överst t.h.: tegelmur och trappfundament. Därunder: möjlig ingång med urtagning för dörrinfästning i tegelmur och detalj av tegelmuren med skal av munkförband och oregelbundet förband i murfyllnaden. Underst t.h.: en av stenarna i trappfundamentet lyftes för att avgöra om det kunde vara en återanvänd grav- eller runsten.

Av den i södra delen påträffade muren återstod endast gråstensfundamentet. Muren utgjordes mestadels av ca 0,8-1,2 meter stora stenar. Mellan de större stenarna hade mindre, ca 0,2-0,3 meter stora, stenar inpassats. Även enstaka tegelstenar och rikligt av tegelkross påträffades i anslutning till gråstensfundamentet. Stenarna hade lagts med en flatare, ibland tillmakad, sida i ytter och innerliv. Byggnaden har sannolikt, i likhet med Gustavianum, haft skiftande grundnivåer vilka avpassats efter Akademigatans lutning i nord-sydlig riktning. Att tegelmuren återstod i den norra och lägre liggande delen av schaktet och inte i den högre liggande södra delen är troligen det indirekta resultatet av ett utjämningsförsök av Akademigatans lutning i samband med 1600-talets byggnadsarbeten.

Att den nu påträffade byggnaden undgått tidigare uppmärksamhet kan tyckas underligt. Nils Sundqvists uppmätningar av Gustavianums källare har tydligt visat att denna avviker från övriga byggnadsdelar i dagens Gustavianum. Ändå nämner han intet om detta i de sporadiska uppgifter som han efterlämnat om Gustavianums byggnadshistoria. Undantaget utgör möjligen hans fantasifulla rekonstruktion av Gustavianums medeltida utseende (se figur 2) som förefaller utgå från några ytterligare iakttagelser vilka han underlåtit att redogöra för. Som exempel kan nämnas att han förefaller ha haft kännedom (jmf källaruppmätningen i bilaga 2, denna rapport) om den 1990 påträffade muren söder om 2006 års undersökning (Elfwendahl 1990:13). Inte heller Malms kortfattade redogörelse nämner källarens avvikande placering och någon äldre byggnad i denna del av Gustavianum. Undersökningarna 2006 kastade därmed nytt ljus över Gustavianum och en av Uppsalas mest betydande medeltida byggnader. Hur den nu undersökta byggnaden relaterar till övrig medeltida bebyggelse i Domkyrkoområdet återstår ännu att belysa och ligger tyvärr utanför ramen för denna rapport.

Sammanfattning

Upplandsmuseet genomförde under vintern 2006 en schaktningsövervakning i Akademigatan och invid Gustavianum. Orsaken var dräneringsarbeten utmed Gustavianums östra fasad. I Akademigatan påträffades tidigare ej dokumenterade murverk tillhörande en sannolikt medeltida byggnad som idag utgör Gustavianums källare. Muraren utgjordes av fullmur i tegel med gråstensfundament, bevarad i varierande omfattning. Därutöver påträffades lämningar av vad som tolkades som en öppning ned till källaren och en trappa till byggnadens bottenvåning. Byggnadens murar, utöver källaren, revs sannolikt i samband med byggnadsarbeten under 1600-tal. Murarna utgjorde inget hinder för dräneringsarbetena och kunde bevaras på plats i Akademigatan.

Referenser

Arkiv

UM arkiv. Upplandsmuseet (UM) Topografiska arkivet

Muntliga uppgifter

Christian Lovén, Antikvarie Upplandsmuseet, Huzeliusprojektet

Litteratur och övriga källor

- Cederberg, G. 1982. Collegium Gustavianum. En översikt av byggnadens historia. C-uppsats VT 1982, Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Uppsala.
- DMS. 1984. Det medeltida Sverige 1:2. Dahlbäck, G, Ferm, O, & Ramqvist, S. Stockholm.
- Elfwendahl, M. 1990. Arkeologisk för- och slutundersökning. Uppland, Uppsala, Akademigatan. UV Uppsala rapport, dnr 3223/90. Uppsala.
- Mannberg-Wretin, K. 1998. Dokumentation i samband med ombyggnaden 1996-97. Upplandsmuseet rapport. Uppsala.
- Sundqvist, N. 1953. Uppsala stads historia 1. Östra Aros – stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300. Uppsala.
- Sveriges kyrkor, Uppsala domkyrka. Manus. Under arbete inom Huzeliusprojektet, Upplandsmuseet.
- Syde, B. 2005. Odinslund. VA-arbeten i Akademigatan, Åsgränd och Biskopsgården. UM Rapport 2005:03. Uppsala.

Administrativa uppgifter

Plats: Gustavianum, Fjärdingen, Centrum 50:2

RAÄ nr: 88

Fornlämningstyp: Medeltida kulturlager och bebyggelseämningar

Undersökningstyp: Schaktningsövervakning

Orsak till undersökningen: Grundläggningsarbeten

Undersökningsperiod: 13-18/12 2006

Koordinatsystem: RT90

Arkeologisk personal, Upplandsmuseet: Joakim Kjellberg och Ronnie Carlsson. Även Jonathan Wahlstedt (praktikant) deltog i fältarbetet.

Upplandsmuseets dnr: Ar-1438-2006

Upplandsmuseets projektnummer: 8216

Beställare: Statens fastighetsverk

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Jan-Helmer Gustafsson

Länsstyrelsens dnr: 431-15096-06

Länsstyrelsens beslutsdatum: 2006-11-17

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: Inga fynd tillvaratogs

Bilaga 1.

Delegeratens av de 2006 påträffade bebyggelsearterna,
efter förändring av Jostim Kjörling och Ronnie Carlsson.
Höger enligt bil 2000.

